

Fâtımî Bir Entelektüelin Gözünden Hint Okyanusu

The Indian Ocean in the Eyes of a Fāṭimid Intellectual

Rumeysa PEKER¹

¹İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim
Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: R.P. 0009-0002-3775-6824

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rumeysa Peker (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı,
İstanbul, Türkiye
E-posta: rumeysa1peker@gmail.com

Başvuru/Submitted: 22.07.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
07.08.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.08.2023

Kabul/Accepted: 15.09.2023

Atıf/Citation: Peker, Rumeysa. "Fâtımî Bir Entelektüelin Gözünden Hint Okyanusu." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 43 (2023), 281-297.
<https://doi.org/10.26650/jos.1331200>

Öz

Meraklar Kitabı, XI. yüzyılın Fâtımî Kahiresi'nde, anonim bir müellif tarafından telif edilmiş bir kaynak eserdir. Çalışma, göksel dünyayı ve yerküreyi inceleyen iki kitaptan oluşur. Yerküreye odaklanan ikinci kitap özgün bir coğrafi kaynak niteliğinde olup dönemin siyasi, toplumsal, ekonomik, dini bakış açısını yansıtan tarihsel bir bağlama sahiptir. Eserde Hint Okyanusu, Akdeniz, Hazar Denizi; Nil, Dicle, Fırat, Ceyhun, İndus, Ganj nehirleri ve yeryüzündeki önemli göllere dair pek çok renkli harita ve diyagram yer alır. Bu çizimlerin özgün yapısı ve kitaptaki metinsel içerik, XI. yüzyılda Fâtımîlerin dünyayı nasıl algıladığını ve diğer devletlere karşı nasıl strateji geliştirdiğini yansıtır niteliktedir. Eserin yazıldığı dönemde Fâtımîlerin Akdeniz havzasında dikkate değer politikalar geliştirdiği, bu bölgede Bizans gibi büyük bir imparatorluğa karşı üstünlük mücadelesine girdiği bilinmekle birlikte; bu devletin Hint Okyanusu hakkındaki faaliyetlerine dair malumat oldukça kısıtlıdır. Fâtımîlerin Uzak Doğu'ya açılma emelleri ve bu amaçla giriştikleri pek çok mücadele göz önünde bulundurulduğunda, Hint Okyanusu'nun da hilâfet için önem arz ettiği görülecektir. Bu çalışmada Fâtımî bir entelektüelin gözünden *Meraklar Kitabı*'nda Hint Okyanusu'nun nasıl tasvir edildiği incelenecektir. Bu sayede Şiiilerin, mezkûr su coğrafyasını doğuya açılmak için bir kapı ve diğer dünyalara ulaştıran bir mucizeler diyarı olarak gördüğü ifade edilecektir.

Anahtar kelimeler: Fâtımîler, *Meraklar Kitabı*, Hint Okyanusu, Doğu'ya açılma politikaları

ABSTRACT

The Book of Curiosities (orig. *Kitâb Gharâ'ib al-funûn wa-mulaḥ al-'uyûn*) is a reference work written by an anonymous author in 11th century Fāṭimid Cairo. The work consists of two volumes that examine the celestial and terrestrial worlds. The second volume focuses on the earth and is a unique geographical source with a historical context that reflects the political, social, economic, and religious perspectives of the time. The book includes many colorful maps and diagrams of the Indian Ocean, the Mediterranean and Caspian Seas, the Nile, Tigris, Euphrates, Oxus, Indus and Ganges rivers; and the major lakes of the world. The original structure of these drawings and the textual content of the work reflect how the Fāṭimids perceived the world and strategized against

foreign states in the 11th century. Although the Fâtîmids are known to have developed remarkable strategies in the Mediterranean basin and to have competed for supremacy even with great states in the region such as Byzantium, the information on their activities in the Indian Ocean is quite limited. Considering the Fâtîmids' ambitions to expand to the far East and the many struggles in which they engaged for this purpose, the Indian Ocean is also thought to have been important for this state. This study will examine how the Indian Ocean is depicted in *The Book of Curiosities* and in this way, will argue the Fâtîmid State to have had various ambitions in this region despite its weak direct relations and sphere of activity, and to have viewed this naval basin as a gateway to the East and a land of wonders that led to other worlds.

Keywords: Fâtîmids, *The Book of Curiosities*, Indian Ocean, expansion policies to the East

EXTENDED ABSTRACT

The Fâtîmids defended the Shi‘a understanding against the Sunnî caliphate and claimed that themselves to be the true representatives of Islam. In this sense, they put the Shi‘a caliphate against the ‘Abbāsîd Caliphate and considered this to be one of the purposes of their existence. In fact, one of the most extensive and comprehensive organizations of the Fâtîmids was the dā‘î organization. The dā‘î were a secret organization that carried out missionary activities aiming to convey Ismā‘îlî thought to the farthest reaches of the world. The influence of this organization expanded greatly over time, first spreading to the Arabian Peninsula and the Middle East, then to the Indus region, India, and China. As early as the 9th century, the dā‘î were sent from Yemen to Sind. Simultaneously with the conquest of Egypt, an Ismā‘îlî missionary captured Multan on the banks of the Indus in the 960s. By the late 10th century, the two capitals of Sind (i.e., Mansura and Multan) had effectively fallen under Fâtîmid control. Their rapid expansion beyond Baghdād also unsettled the Indian rulers. In the Fâtîmid imagination, India stood out as an important enemy, a fertile land for transformation, and a source of cosmological wisdom.

The Book of Curiosities is noteworthy for providing serious data on the Fâtîmids' ambitions to reach the far East. Because they had a secret missionary organization, information on the Fâtîmids' eastern goals is quite limited. However, the information found in *The Book of Curiosities* offers researchers a different perspective on evaluating the Fâtîmids' eastern strategies.

The Book of Curiosities is an anonymous source work written under Fâtîmid patronage in Cairo in the first half of the 11th century when the state had entered a period of stagnation. It was unknown to modern scholars until a notable manuscript copy was discovered in the early 2000s. The work was unearthed by Emilie Savage-Smith and Yossef Rapoport and is essentially a geographical as well as a historical source containing meaningful data on the Fâtîmids' strategies for expanding into the world. This is because instead of conveying mathematical geographical data, the work evaluates geographical elements within their strategic context. In this sense and unlike other geographical sources written until that period, *The Book of Curiosities* focuses on water basins rather than land masses.

In line with other medieval works, *The Book of Curiosities* is dominated by the understanding

that celestial movements affect events on earth. Thus, while the first volume of the work deals with celestial events, the second volume is an explanation of events on earth. While these separate volumes complement one other, the second volume serves as an independent geographical source.

The historical context of the work gains a meaningful dimension in this second volume. First of all, the globe is divided into seven regions, and each region is analyzed in terms of its climate and plant and animal species, as well as the social structure, religious understanding, physical structure, and the prevalent diseases. The second volume also mentions famous trade routes and strategic locations and includes maps and diagrams can be mentioned among the most important elements that make the work remarkable. Supported by long explanations and labels, these maps provide detailed information about the regions mentioned. *The Book of Curiosities* contains 14 separate colored maps, as well as many diagrams. These illustrations include maps and diagrams of the Indian Ocean; the Mediterranean and Caspian Seas; the Nile, Tigris, Euphrates, Oxus, Indus, and Ganges Rivers; and many lakes on earth, as well as maps and diagrams of the islands of Sicily and Cyprus, the cities of Mahdiyya and Tinnīs, and a rectangular world map. As can be seen, the work has a particular focus on water resources and water basins and provides remarkable information about the 11th century.

This study evaluates the economic, social, commercial, political, and religious significance of the Indian Ocean for the Fāṭimids in the 11th century in light of the data in *The Book of Curiosities* and attempts to reveal how the state developed policies in these regions.

Giriş

Fâtımî Devleti, adını İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma'dan alan, Şiîliğin İsmâîlilik¹ koluna mensup bir devlettir. 297 (909) yılında, Kuzey Afrika'nın batısında, Tunus civarında, Ağlebîler² hezimete uğratan Fâtımîler, kısa sürede Kuzey Afrika bölgesinde güç sahibi olmuş; ayrıca Akdeniz'de etkin hâle gelerek hükümlerini adalarda da sürdürmüşlerdir. Devlet 363 (969) senesinde ise Mısır'ı ele geçirmiş, burada Kahire adını verdiği yeni bir şehir kurarak, ülkenin idaresini başkent olan bu yeni şehre taşımıştır.³

X. yüzyılda kısa bir sürede genişleyen Şiî hilâfet; Tunus, Cezayir, Fas, Libya, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye'de ve hatta Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika gibi adalarda etkinlik göstermiştir. Ancak hızlı yükselişlerinin ardından XI. yüzyıla gelindiğinde; baskıcı devlet adamları, dini sebepli karışıklıklar, farklı etnik gruplar, Berberiler⁴ ve yerli halkla girilen mücadeleler, salgın hastalıklar, kuraklık ve kıtlık gibi siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlerle duraklama evresine girmiş ve 566/567 (1171) yılına gelindiğinde ise Selâhaddîn Eyyübî (ö. 589/1193), Fâtımî Devleti'ne son vermiş ve böylece Fâtımîlerin hâkimiyeti altındaki bölgeler Sünnî anlayışı temsil eden Abbâsî Hilâfeti'ne bağlanmıştır.⁵

Fâtımîler, Sünnî hilâfete karşı Şiî anlayışı savunuyor ve İslâm'ın gerçek temsilcilerinin kendileri olduğunu iddia ediyorlardı. Nitekim Fâtımîlerin dini hüküm ve itikatlarını yaymak hususunda istifa ettikleri en geniş ve kapsamlı yapılanmalarından biri dâîlik teşkilatıydı.⁶ Söz konusu yapı gizli bir örgütlenme olup İsmâîlî düşünceyi dünyanın en uzak noktalarına taşımayı hedefleyen misyonerlik faaliyetlerini yürütmekteydi. Elbette en aktif buldukları bölge Kuzey Afrika'ydı ve Fâtımîler zaten karışık bir dönem yaşanan İfrîkiye'de Sünnî-Şiî çekişmelerinin zuhur etmesine ve bölgedeki istikrarsızlığın daha da artmasına sebep olmuşlardı.⁷ Ancak teşkilatın nüfuzu zamanla öylesine genişlemiştir ki; önce Arap Yarımadası, Ortadoğu, daha sonra İndus çevresi, sonrasında ise Hint ve Çin bölgesine kadar şumullenmiştir. Öyle ki İsmâîlî misyonerler daha IX. yüzyılda Yemen'den Sind'e⁸ gönderilmiştir. Hatta Mısır'ın ele geçirilmesiyle eş zamanlı olarak bir İsmâîlî misyonerin İndus kıyısındaki Multan'ı ele geçirdiği

1 Günümüzde hâlen varlığını sürdüren aşırı Şiî mezhep hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâîliyye", *DİA*, c. XXIII, (İstanbul: TDV, 2001), 128-133.

2 800-909 yılları arasında İfrîkiye, Cezayir ve Sicilya topraklarında hâkimiyet sağlamış hânedan için bkz. Abdülkerim Özeyid, "Ağlebîler", *DİA*, c. I, (İstanbul: TDV, 1988), 475-478.

3 Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, c. XII, (İstanbul: TDV, 1995), 228-237.

4 İlk çağlardan itibaren Kuzey Afrika bölgesinde yaşayan mezkûr kavimle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Berberiler", *DİA*, c. V, (İstanbul: TDV, 1992), 478-483.

5 Seyyid, "Fâtımîler", 228-237.

6 Nüfuzlarını başka coğrafyalara taşımak için Fâtımîlerin etkin oldukları iki faaliyet alanı; ticaret ve propaganda idi. Kurdukları ticaret ağı ile batıda Venedikli, İtalyan tacirlerle irtibat sağlamışken, doğuda ise Hindistan'a kadar uzanmışlardı. Dâîlik teşkilatı ise propaganda kısmını yürüten, kapsam alanı geniş bir yapılanma idi. Öyle ki Sind ve Hindistan bölgesinde Mısırlı tacirler ile dâîlik teşkilatına mensup misyonerler beraber faaliyet yürütmekteydiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, "Fatimiler ve Hindistan Yolu", *IFM*, c. XI, (Londra: 1950), 355-360.

7 Mustafa Öz, "Dâî", *DİA*, c. VIII, (İstanbul: TDV, 1993), 420-421.

8 Pakistan'daki modern Sind.

bilinmektedir. Bununla birlikte X. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sind'in iki başkenti, Mansure ve Multan, etkin bir şekilde Şii hilâfetin kontrolü altındaydı. Bilindiği kadarıyla Fâtımîlerin kısa sürede Bağdat'ın ötesine geçmesi Hint yöneticileri de huzursuz etmiştir. Zira Hindistan Yakın Doğu'ya henüz intikal etmiş Fâtımîler için mühim bir düşman, verimli bir toprak ve kozmolojik bilgiğe sahip bir coğrafya olarak öne çıkmaktaydı.⁹

Meraklar Kitabı (*Kitab Garâibü'l-fünûn ve Milhi'l-uyûn / The Book of Curiosities of the Sciences and Marvels for the Eyes*), Fâtımîlerin Uzak Doğu'ya ulaşma emellerine dair ciddi veriler sağlaması yönüyle nazarı dikkati celbeden bir eserdir. Zira dâilik, gizli bir teşkilat olduğu için, Fâtımîlerin Şark'taki hedeflerine dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ancak *Meraklar Kitabı*'nın sunduğu malumat, Fâtımîlerin Doğu'yla ilgili stratejilerinin değerlendirilmesinde araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Meraklar Kitabı, Fâtımîlerin himayesinde, devletin duraklama dönemine girdiği XI. yüzyılın ilk yarısında, Kahire'de yazılmış, anonim bir kaynak eserdir.¹⁰ 2000'lerin başında kayda değer bir el yazması nüshası bulunana dek bu yapıttan modern bilim insanları haberdar değillerdi. Emilie Savage-Smith ve Yossef Rapoport tarafından gün yüzüne çıkarılan çalışma, esasen bir coğrafi kaynak niteliğinde olmasının yanında, Fatımîlerin dünyaya açılma stratejilerine dair anlamlı veriler içeren bir tarihî kaynak özelliği de taşımaktadır.¹¹ Zira eser coğrafyayla ilgili matematiksel bir veri aktarımında bulunmak yerine, coğrafi unsurları stratejik bağlamı içinde nakletmektedir. Bu anlamda *Meraklar Kitabı*, o döneme kadar telif edilmiş diğer coğrafya kaynaklarının aksine karasal bölgeye değil, su havzasına odaklanmaktadır.

Günümüzde Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan mevcut nüsha, *Meraklar Kitabı*'nın XI. yüzyılda kaleme alınmış orijinal metninin XII. yüzyılda yazılmış kopyasıdır.¹² Eser iki kitaptan oluşmaktadır; ilk kitap göksel dünyayı incelemektedir. Bu bölümde evrenin katmanlar hâlinde birbirine geçmiş göksel küreleri en dıştan başlanarak tasvir edilir; zodyakın 12 unsuru, ayın konumları, yıldızlar ve etkileri, yedi gezegen anlatılır.¹³

Ortaçağ'da telif edilen diğer çalışmalara uygun olarak *Meraklar Kitabı*'na; gökteki hareketlerin yeryüzündeki hadiseleri etkilediği anlayışı hâkimdir.¹⁴ Bu minvalde eserin ilk kısmı

9 Yossef Rapoport ve Emilie Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, (London: 2018), 197-198.

10 *Meraklar Kitabı*'nın 1020-1050 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir. Eser, üç referans noktası ile bu tarihlere atfedilir: Yapıtta mevcut olan, Tinnîs şehir adasını içeren kısımda; 1014-1015 senelerinde tacirlerin kullanması gerekçesiyle altı büyük konaklama yerinin inşa edildiğinden bahsedilir. Buradan, eserin 1015 senesinden sonra telif edildiği anlaşılır. Ayrıca yapıtta eserin kaleme alındığı dönemin, Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın görev yaptığı sürecin sonrasındaki bir döneme tekabül ettiği görülür. Buradan da eserin, mezkûr halifenin vazifesini tamamladığı 1020 yılından sonra telif edilmiş olduğu anlaşılır. Son olarak yapıtta; Benî Kurrâ Kabilesi'nin hâlen İskenderiye civarında ikâmet ettiği belirtilir. Ancak bu kabilenin 1051-1052 yılları arasında Fâtımî Devleti tarafından bölgeden tecrit edildiği bilinmektedir. Yani *Meraklar Kitabı* 1051 yılından önce kaleme alınmış olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 19.

11 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 7-11.

12 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 19.

13 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, ed. Yossef Rapoport ve Emilie Savage-Smith, Leiden: Brill, 2014, 325-326.

14 Yeryüzündeki hadiselerin gökteki olaylarla ilgisi olduğunu varsayan, Ortaçağ'da oldukça itibar gören ilm-i

göksel olayları ele alırken ikinci kısmı ise yeryüzündeki hadiselerin açıklaması hakkındadır. İki kitap birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde olmasının yanında, ikinci kitap başlı başına müstakil bir coğrafi kaynak özelliği de taşımaktadır.¹⁵

Eserin tarihsel bağlamı bu ikinci kitapta anlamlı bir boyut kazanır. Öncelikle yerküre yedi bölgeye ayrılır ve her bölge; iklim yapısı, bitki ve hayvan türlerinin yanı sıra içinde yaşayan toplumların sosyal yapısı, dini anlayışları, fiziksel yapıları, hangi konuda başarılı oldukları, hangi hastalıklara yatkın oldukları gibi konularla ele alınır. Meşhur ticaret güzergâhları ve stratejik konumlar belirtilir. Daha sonra ise eseri dikkat çekici kılan en önemli unsurlar arasında zikredilebilecek harita ve diyagramlara yer verilir. Bu haritalar, uzun açıklamalar ve etiketlerle desteklenerek zikredilen bölgeler hakkında ayrıntılı malumat aktarılır. *Meraklar Kitabı*'nda 14 müstakil renkli harita, ayrıca birçok diyagram kaleme alınmıştır. Bu çizimler; Hint Okyanusu, Akdeniz, Hazar Denizi, Nil, Dicle, Fırat, Ceyhun, İndus, Ganj nehirleri, yeryüzündeki pek çok göl; bunun yanı sıra Sicilya ve Kıbrıs adaları, Mehdiye, Tinnis şehirlerine dair harita ve diyagramlar yanında bir diktörtgen dünya haritası ihtiva eder. Çalışma özellikle Ortaçağ'daki su havzalarına odaklanmakta ve XI. yüzyıla dair su kaynakları hakkında dikkat çekici bilgiler edinilmesini sağlamaktadır.

Fâtımîlerin hâkimiyet sahasında bulunan Akdeniz ve Nil Nehri gibi bölgelerin eserde daha ayrıntılı aktarıldığı görülürken, Şark'ta mevcut olan nehir ve göllerin, Hint Okyanusu ve Hazar Denizi'nin ise daha kısıtlı detaylandırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi kuşkusuz müellifin, yaşadığı devlet idaresindeki bölgeler hakkında bilgiye erişiminin daha kolay olmasıdır. Ancak anonim yazar eserini yakın coğrafyalarla sınırlı tutmamış, bilinen dünyanın sınırlarını çizmeye çalışmış ve her bölgeyi ayrı bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu çalışmada Hint Okyanusu'nun Fâtımî Devleti için stratejik, sosyal, ekonomik anlamı, eserde mevcut olan veriler ışığında, bölgenin haritalandırılma şekli de esas alınarak değerlendirilecektir.

1. *Meraklar Kitabı*'nda Hint Okyanusu Haritası

Şekil 1'de alıntılandığı üzere *Meraklar Kitabı*'nda mevcut olan Hint Okyanusu haritası daha önceki coğrafi çalışmalarda eşine rastlanmamış, özgün bir yapıya sahiptir. Öncelikle ilk aşamada fark edileceği üzere haritada coğrafi unsurların aktarımı matematiksel bir ölçeği kapsamaktan uzaktır. Bunun yerine çalışma, bazı unsurları ön plana çıkarma ve yer isimlerini aktaracak alanı sayfa üzerinde bulundurma amacı taşımaktadır. Eserde bizzat müellif tarafından aktarıldığı üzere coğrafi şekillerin oranlarının hiçbir zaman dosdoğru aktarılamayacağı gerekçe gösterilerek kendisinin telifi esnasında böyle bir amacı taşımadığı da izah edilmiştir.¹⁶ Yazarın odaklandığı şey daha ziyade siyasî, sosyal, ekonomik, tarihsel bağlamı içinde söz konusu su coğrafyası hakkındaki malumatı mevcut harita aracılığıyla aktarmaktır.¹⁷

nücûm hakkında bkz. Tevfik Fehd, "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *DİA*, c. XXII, (İstanbul: TDV, 2000), 124-126.

15 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 229.

16 Müellifin, kartografik tercihine dair açıklaması için bkz. *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 442.

17 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 241.

Şekil 1: *Meraklar Kitabı*'nda mevcut olan Hint Okyanusu Haritası-Bodleian Kütüphanesi'ndeki orijinal metinden alınmıştır. (Oxford, Bodleian Library, MS Arab. c. 90, fols. 29b– 30a, copied ca. 1200)

Eserde Hint Okyanusu, kapalı bir oval şekil ile tasvir edilmiştir. Esasen harita üzerinde bulunan; “*Yolcu burada Kuşatıcı Deniz'in (el-bahr el-muhit) kıvrımında Zenc*¹⁸ (Doğu Afrika) topraklarıyla karşılaşır. Kim oraya [yani Kuşatıcı Deniz'e] gitmek isterse, dalgalar onu geri atar; kim de Zenc ülkesini hedeflerse, denizin dalgaları arkadan gelir [ve ona yardım eder].”¹⁹

18 Doğu Afrika kökenli insanlar için kullanılan bu ifade hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, “Zenc”, *DİA*, c. XLIV, (İstanbul: TDV, 2013), 249-251.

19 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 445.

şeklindeki etiketten anlaşılacağı üzere, anonim yazar Hint Okyanusu'nun, eserde “*Kuşatıcı Deniz*” adıyla bahsedilen Atlas Okyanusu'na açıldığı bilgisine vakıftır. Öyle ise müellif kapalı oval şekli bilinçli olarak tercih etmiştir. Eserin matematiksel bir anlam taşımadığı çok açıktır. Örneğin; çizimde sahil şeridini aktaran etiketler dikkatle incelendiğinde Yemen ülkesiyle Çin bölgesinin kesiştiği görülmektedir. Yazar muhtemelen Hint Okyanusu ile bağlantısı olan ülkeleri bir sayfa üzerinde işaretlemek amacını gütmektedir. Tasviri iki kısımda incelemek mümkündür; çizimin sağ tarafı Asya topraklarını, sol tarafı ise daha ziyade Doğu Afrika kıyılarını göstermektedir.²⁰

Ayrıca oval şeklin iç kısmında Hint Okyanusu'ndaki önemli bazı adaların işaretlendiği görülmektedir. Bu cezirelerin bazıları isimleri ve özellikleriyle tanımlanırken, bazıları hakkında herhangi malumat belirtilmediği görülür. Hakkında bilgi aktarılan adaların Fâtımîlerle ticarî veyahut dini bağlantıları olma ihtimali yüksektir.²¹ Zira eser müellifin bilgisi dâhilinde detaylandırılan bir yapıya sahiptir.²² Mezkûr haritada Basra Körfezi'nden Çin'e uzanan deniz güzergâhı; bir volkanik dağ ve Çin Denizi ile Bengal Körfezi'ndeki bazı cezire tasvirleriyle belirtilir.²³ Bunun yanı sıra şeklin sol tarafında Zenc bölgesi yakınlarındaki adalar ve yine burada bulunan Pemba Adası²⁴ dikkat çekmektedir.²⁵

Haritada öne çıkan diğer cezireler ise Nikobar Adaları²⁶ ve Zanzibar Adası'dır²⁷. Diğer ada tasvirlerindeki oval şekil yerine bu iki bölge dörtgen şeklinde betimlenmiştir. Nikobar Adaları hakkında; yetişen mahsuller ve adadaki insanların giyim kuşam biçimine dair betimlemeler yapılırken Zanzibar Adası, bölgedeki gemi demirleme yerleri ile ele alınmıştır; “*Etrafında [?] kadar demirleme yeri vardır. A-k-h adında bir şehre sahiptir.*”²⁸ Kaynak esere hâkim olan su kaynakları ve güzergâhları bakış açısı düşünüldüğünde, gemi demirleme yerlerine vurgu yapılması ehemmiyet arz eder.

Hint Okyanusu haritasında 20'nin üzerinde cezire tasviri görülmektedir. Bu sayı *Meraklar Kitabı*'ndaki Akdeniz haritasında temsil edilen adalar göz önünde bulundurulduğunda oldukça düşük bir rakamdır. Zira Şekil 2'de de görüldüğü üzere eserde mevcut olan Akdeniz haritasında 100'ün üzerinde cezire tasviri bulunmaktadır. Günümüzde bilindiği üzere Hint Okyanusu, 1.000 taneden fazla adayı içinde barındıran bir su havzasıdır.²⁹ Eserde aktarılan cezireler

20 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 198.

21 Fâtımîlerin Irak'tan Hindistan'a giden birer deniz yolu üzerinde bazı üsler kurdukları bilinmektedir. Bkz. Lewis, “Fatımîler ve Hindistan Yolu”, *İFM*, c. XI, (Londra: 1950), 355-360.

22 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 442.

23 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 198.

24 Bugünkü Tanzanya'nın doğusundaki Hint Okyanusu'nda bir adadır. Zanzibar'ın kuzey istikametindedir. Bkz. Büzürg bin Şehriyar, *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-Hind*, çev. Can Ceylan, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2009), 136-137; Cha Ju-Kua, *Chu-fan-ehi*, İngilizceye çev. Friedrich Hirth ve W. W. Rockwill, (Taipei: 1965), 149.

25 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 443.

26 Bengal Körfezi ve Andaman Adaları'nın güneyinde bulunur. Bkz. Şehriyar, *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-Hind*, 151.

27 Doğu Afrika kıyılarında, Tanzanya'nın karşısında bulunan bir ceziredir. Bkz. Ahmed ibn Mâcid el-Necdî, *Kitab el-Fevâid fî usûl el-Bahr ve'l Kavâid*, İngilizceye çev. G. R. Tibbetts, (Londra: 1971), 221.

28 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 443.

29 Anonim müelliften bir asır önce yaşamış İbn Rüste (ö. 300/913'ten sonra) *el-A'lâku'n-Nefise* adlı eserinde Hint Okyanusu'nda 1.370 tane adanın mevcudiyetini zikreder. Bkz. İbn Rüste, *el-A'lâku'n-Nefise*, çev. Ali Fuat Eker,

Şekil 2: *Meraklar Kitabı*'nda mevcut olan Akdeniz Haritası-Bodleian Kütüphanesi'ndeki orijinal metinden alınmıştır. (Oxford, Bodleian Library, MS Arab. c. 90, fols. 30b-31a, copied ca. 1200)

muhtemelen Fâtımîler için ön plana çıkan, irtibatta bulunulan adalardır veyahut elde edilen bilgiler bu kadardır.

Rapoport ve Savage-Smith, Hint Okyanusu haritasında aktarılan cezire isimlerinin çoğunun; Süleyman et-Tâcir'e (IX. yüzyılın ortalarında yaşamıştır) ait 851 yılında yazılmış *Ahbârü's-Sîn*

(Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 103. Benzer şekilde XII. yüzyıl müelliflerinden Gırnâti (ö. 565/1169) ise Hint Okyanusu'nda binlerce adanın var olduğunu zikreder. Bkz. Ebû Hâmîd Muhammed el- Gırnâti, *Gırnâti Seyahatnamesi*, haz. Fatih Sabuncu, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 145-147.

ve *'l-Hind*³⁰ adlı seyahatname ve Abbâsî döneminde yaşamış meşhur coğrafyacı İbn Hurdâzbih³¹ (ö. 300/912-913) tarafından IX. asırda telif edilmiş *Kitâbü 'l-Mesâlik ve 'l-Memâlik* isimli çalışma vesilesiyle bilindiğini zikrederlerken, cezireler arasında Nikobar Adaları, Tiyūmah Adası (Malezya yakınlarındaki Tioman Adası), Sandarfulat³² ve bir kısmı tahrip olmuş olsa da Sri Lanka'nın³³ bulunduğu düşünülmektedir.³⁴

Hint Okyanusu haritasında aktarılan karasal alana bakıldığında Çin ve Hint bölgesine dair bazı detaylı açıklamalar olduğu da görülmektedir. Çin'in toprakları, sağ alt köşede "*Çin ülkesinin başlangıcı*" etiketiyle işaretlenmiştir. Bu bölge Hindistan topraklarından "*Kafir Türklerin ülkesi*" etiketiyle ayrılmıştır. Sayfanın alt kısmında nispeten okunaksız olan uzunca bir şerh yer alır; "*Ve Çin şehirleri 300 kadar şehirdir ve söylediklerine göre her kent, sıradan insanların atlılarını saymazsak, 100.000 süvarili daimî orduya sahiptir. Çin'in Tibet ile sınırı, doğudaki Türklerin şehri [Çin Denizi'nin] tehlikeli suyu, hain dalgaları ve onu kesen dağları vardır.*"³⁵ Bu açıklama Çin'in nüfusu ve askerî gücü hakkında bilgi vermesi yönüyle dikkat çeker. Ayrıca sayfanın tahrip olmasından dolayı deforme olmuş birkaç etiketin de Çin ülkesinde bulunan bazı şehirlere işaret ettiği anlaşılmaktadır.³⁶ Hindistan ise Çin'in yukarısında, haritanın sağ üst bölgesinde yer alır. Hint ülkesi bazı kentler ve dağ tasvirleriyle betimlenmiştir.

Tasvirin alt kısmında, Filipinlere ait belki de ilk çizim dâhil olmak üzere Güneydoğu Asya'daki yerleşkeler yer almaktadır. Kırmızı tepesi denize doğru yükselen sağ alttaki dağ, Çin Denizi'ndeki bir yanardağ olup diğer İslâm kaynaklarında Çin'de değil Cava³⁷ yakınlarında gösterilmektedir. Volkanın ötesinde, diğer coğrafi literatürde adı geçmeyen Arhūn (Arhūn) adlı bir başka Çin şehriyle karşılaşılır. Daha sonra, Hint Okyanusu'nun en ucunda ve haritanın en altında, uzun bir etiket Armâil ülkesine atıfta bulunur, burası; "*Çin hükümdarına boyun eğen, çok az iyi niteliğe sahip ve karınca yiyen zayıf bir ulusun kentleri*"³⁸ olan bir ülkedir. Bu etiket, Armâil'in Çin'den iki aylık mesafede olduğundan bahseden İbn Hurdâzbih'ten türetilmiş olmalıdır.³⁹

Çin deniz yoluna ilişkin bilgilerin IX. yüzyıl dönemine ait kaynaklardan alınmasının sebepleri de önemlidir. Çin yönetimindeki Tang hanedanının (618-907) Huang Chao isyanı ile

30 Yazarın denizler hakkında da malumat verdiği kitabı Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Süleyman el-Tâcir, *Doğu'nun Kalbine Seyahat*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012. Ayrıca eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Cilacı, *Ahbârü's-Sîn ve 'l-Hind*, *DİA*, c. I, (İstanbul: TDV, 1988), 493.

31 İbn Hurdâzbih'in meşhur eseri *Yollar ve Ülkeler Kitabı* adıyla Murat Ağar tarafından Türkçeye 2008 yılında kazandırılmıştır. Mezkûr müellif hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *DİA*, c. XX, (İstanbul: TDV, 1999), 78-79.

32 Çin'in güneyindeki Hainan Ceziresi olması muhtemeldir. Bkz. *Şehriyar*, *Kitâbü 'Acâ'ibi 'l-Hind*, 152.

33 Ada hakkında geniş bilgi için bkz. Meral Avcı, "Sri Lanka", *DİA*, c. XXXVII, (İstanbul: TDV, 2009), 424-425.

34 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 198-200.

35 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 444.

36 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 201.

37 Hint Okyanusu doğusunda bulunan takımadalardan biri. Bkz. Sırrı Erinç, "Cava", *DİA*, c. VII, (İstanbul: TDV, 1993), 170-171.

38 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 444.

39 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 201.

çöküşü,⁴⁰ Çin Devleti'nin deniz trafiğini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Çin limanlarındaki emniyetin zafiyeti nedeniyle uzun seneler boyunca Irak'tan Çin'e yapılan dolaysız seferlerin imkânsız hâle gelmesine rağmen aynı dönemde Basra Körfezi ve Kızıldeniz'den Hindistan sahillerine ve Endonezya takımadalarına uzanan deniz rotaları üzerindeki ulaşım ve ticaret ağının devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴¹

Çin bölgesiyle birebir temas azaldıkça, Hint Okyanusu ve adalarına yönelik algı da giderek değişip dönüşmeye başlamış ve bu bölgeler âdeta daha egzotik ve olağanüstülüklerle mahsus bir yer olarak algılanmaya başlanmıştır. *Meraklar Kitabı*'nın son bölümlerinde bu bakış açısına dair aktarımlar ise daha yoğundur.⁴²

Meraklar Kitabı'ndaki Hint Okyanusu haritasının dikkat çekici özelliklerinden biri de Doğu Afrika, Sevâhili⁴³ kıyılarına dair ayrıntılı bilgiler içermesidir. Öyle ki, bu bölgeye ait kimi köy isimlerinin⁴⁴ bile haritada işaretlendiği görülmektedir; şeklin en solunda, karasal alan olarak tasvir edilen yerde art arda köy isimleri sıralanır.⁴⁵ Tanımlanabilen etiketler bu yer adlarının, Aden Körfezi'nden güneye doğru bir dizi gemi demirleme noktasına işaret ettiğini gösterir mahiyettedir.⁴⁶

Haritada, Yemen ve batısı kimi ayrıntılarla ele alınmasına rağmen Kızıldeniz'e yer verilmemesi bir Fâtımî kaynağında tuhaf karşılanabilecek bir özelliktir. Ancak haritanın sadece Hint Okyanusu kıyılarını aktarma gayesi güttüğü göz önünde bulundurulduğunda, bu tercih makul görünmektedir. Burada, bilhassa Yemen'in tanımlanma biçimi dikkat çeker. Yemen; Kızıldeniz'i de kapsayan Fâtımî coğrafyası ile uzak bir bölge olarak algılanan Hint Okyanusu arasında âdeta bir köprü gibi durmaktadır.⁴⁷ Ayrıntılı şekilde Aden Dağları arasında tasvir edilen Aden Körfezi, Hint Okyanusu'na açılan ve siyasî, ticarî, askerî, dini anlam ihtiva eden bir kapı gibi betimlenmiştir.⁴⁸ Zira Aden Hindistan'a yapılacak seyrüseferler için stratejik bir

40 Aslı Can Duman, "Çin Tarihinde Deniz Haydutluğu Olgusu ve 鄭一嫂 Zheng Yi Sao", *Şarkiyat Mecmuası*, 38 (2021), 10.

41 Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 201-202.

42 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 201-202.

43 Afrika topraklarında coğrafi bir bölge. Bkz. Hatice Uğur, "Sevâhili", *DİA*, c. XXXVI, (İstanbul: TDV, 2009), 579-581.

44 Bunlar; çoğunlukla Berberâ kıyılarında ve muhtemelen daha güneyde, modern Kenya ve Tanzanya kıyılarında bulunan köylerdir. Bkz. Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 215.

45 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 445.

46 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 218. Bu ayrıntılı tasvir ve demirleme yerlerine yapılan vurgunun, Fâtımî Kahiresi'nden Aden şehrine ve buradan da Doğu Afrika sahillerine ulaşan bir ticaret güzergâhının varlığını ifade ettiği düşünülmektedir. Bkz. Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 223-226.

47 Nasır-ı Hüsrev'in (ö. 465/1073'ten sonra) *Sefernâme* adlı eserinde de benzer bir yaklaşım görülmektedir. Burada; Yemen'in Aden şehri, Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na açılma noktası olarak değerlendirilmiş; ayrıca Kızıldeniz'den Aden'e deniz yoluyla giden birinin doğuya doğru devam ettiğinde Hindistan ve Çin'e, batıya doğru devam ettiğinde ise Zengibar ve Habeş bölgelerine ulaşacağı aktarılmıştır. Bu yaklaşım, *Meraklar Kitabı* müellifinin Aden Körfezi'ni ele alış biçimine oldukça benzemektedir. Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzi, (Ankara: MEB, 1950), 64.

48 Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 215-216 ve 221-222.

anlam teşkil etmiş ve Şiî fikirlerin Doğu'ya taşınması için geçiş noktası olarak algılanmıştır.⁴⁹

Anonim kaynak eserin, Fâtımîlerle karasal bağlantısı olan Doğu Afrika, Sevâhili sahil şeridini nispeten daha sade bir şekilde tanımladığı görülmektedir. Örneğin, haritanın sağ kısmındaki dağ şekilleri gibi coğrafî unsurlar bu kısımda kullanılmamıştır. Buna rağmen, şekil olarak aktarılmasa da metinsel kısımda birçok dağ ismi, bazı koylar, müstahkem bir kale, dağ geçidi, birçok köy ismi ve *Kuşatıcı Deniz*'in başlangıcı işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra karasal gözükten bu bölümde Vakvak,⁵⁰ Maldivler⁵¹ gibi birçok adaya dair etiketler bulunduğu da görülür.⁵²

2. “Kafirlerin Adaları” Bölümünde Yer Alan Hint Okyanusu Cezireleri

Meraklar Kitabı'ndaki “Kafirlerin Adaları” başlığını taşıyan bölümde Hint Okyanusu'ndaki cezirelerden bahsedildiği görülmektedir. Bölümün başlığı anonim müellifin uzak coğrafyalardaki bu adaların halklarının İslâm inancı taşımadıklarını bildiğini göstermektedir. Eserde, bu cezireler hakkında çeşitli malumat aktarılır. Özellikle Hint Okyanusu havzasındaki en büyük adalardan biri olan Sri Lanka, mezkûr bölümde ayrıntılı olarak yer bulmaktadır. Eserde Sri Lanka'nın; iki kral tarafından yönetilen ve içinde her topluluktan insanın bulunduğu birkaç büyük şehre sahip olduğu, ekvator üzerinde, Bengal Körfezi'nde yer aldığı belirtilir. Burada Hz. Âdem'in cennetten düştüğü ilk yer olarak zikredilen bir dağın varlığından söz edilir. Hatta onun ayağının izinin, artık sular altında kalmış olan ve etrafı kırmızı, zehirli balıklar tarafından çevrili bir kayada mevcut olduğu ifade edilir. Bunun yanı sıra bölgede aloe ağacı alanları, kafur ağacı ve misk geyiği bulunduğu; altın, elmas, çeşitli renkte korindon taşları ve buna benzer değerli madenlerin olduğu zikredilir. Ayrıca dünya üzerinde Sri Lanka kadar zengin bir ülke bulunmadığı vurgulanırken burada devasa büyüklükte, saf altından yapılmış bir putun mevcudiyetinden bahsedilir. Nihai olarak Sri Lanka tarihine dair kısa bir nakilden sonra buradaki uluslardan birinin isyan ettiği, belli bir sükûnet döneminin ardından tacirlerle kötü davranıldığı ve bu gibi hadiselerin bölgede yarattığı tahribat zikredilir.⁵³

Bunun yanı sıra bazı adalar; içinde bulunan kaleler ve kıyılarındaki güvenli limanların aktarımıyla ele alınmıştır. Örneğin bir cezire hakkında şu bilgiler rivayet edilir; “*Basra Denizi'ndeki adalardan biridir. Bu adada Hristiyanların Kalesi, Kristal Kale, cezirenin içindeki Arapların Kalesi, Amr Kalesi, kıyıda Kişm Kalesi, Masar Kalesi (?), Karhân Kalesi ve*

49 Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu*, çev. Fatih Yücel, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 318.

50 Vakvak Adası'nın bazen Doğu Afrika bazen de Malaya-Polinezya çevresinde zikredilmektedir. Fakat Polinezya adalar grubu içinde olması daha muhtemeldir. Cezireye dair efsanevi tasvirler vardır. Bkz. İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Kitabevi, 2008), 65; Şehriyar, *Kitâbü 'Acâ'ibi'l-Hind*, 136.

51 Hint diyarının güneyinde, Sri Lanka'nın batı istikametinde yer alan adalar grubudur. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *Tuhfetu'n Nuzzâr fi Garaibi'l Emsar ve Acaibi'l Esfar*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: 2004), 867.

52 XV. yüzyılın sonlarından önce, başka hiçbir Ortaçağ metni Doğu Afrika kıyılarını bu kadar ayrıntılı olarak betimlememiştir. Fâtımî anonim müellif açısından bakıldığında Hint Okyanusu, Hindistan ve Çin hakkında olduğu kadar Doğu Afrika ile de ilgiliydi. Bkz. Rapoport ve Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs*, 215.

53 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 481.

Ebû Dustân Kalesi gibi birçok kale ve hisar bulunmaktadır. Bunlar bu adadaki en iyi bilinen kalelerdir. Cezire, gemilerin güvenle demirleyebileceği birkaç koya sahiptir ve burada bol miktarda su ve yakacak odun vardır. Sakinleri İbâdî mezhebine mensuptur. İyi inci balıkçılığına sahiptir. Ada 18 fersah uzunluğunda ve 12 fersah genişliğindedir.”⁵⁴ Görüldüğü üzere cezire askerî, sosyal, coğrafi, dini açılardan değerlendirilmiştir.

Yemen açıklarında bulunan Sokotra Adası hakkında verilen malumat da dikkat çekicidir: *“Cezirenin uzunluğu 80 mildir ve üç şehri vardır. Sakinleri Nasturi mezhebinden Hristiyanlardır. Aşırı derecede [şehvet düşkünlüdürler]. Cezalandırma yöntemi olarak kafa kesmeyi kullanırlar. Genellikle Doğu Afrikalı korsanların yönetimi altındadırlar. Bu ada, orada bulunan bitkilerden süzülerek elde edilen Sokotran aloesinin kaynağıdır. Cezire, Zenc şehirlerinin ve Mahkûh adlı bir ülkenin yakınındadır.”⁵⁵*

Bu bölümde yine Hint Okyanusu’nda önem arz eden Maldivlerden bahsedilir; mülkünün çoğunun depolanan ve takas aracı olarak kullanılan deniz kabuklarından oluştuğu ve 4.000 köle kızın kendisine hizmet ettiği bir kraliçe tarafından yönetildiği, hindistancevizi ve pamuk yetiştiriciliğinin yaygın olduğu, tekstil alanında gelişen ve yoğun nüfuslu bir bölgeye dönüştüğü zikredilir.⁵⁶ Birkaç Hintli kral tarafından idare edilen, içinde devasa büyüklükte kafur ağaçlarının olduğu, şifalı bitkilere, verimli hayvanlara ve cesur bir halka sahip Sumatra Adası; Zenc ırkından olan, yüzleri ve bacakları uzun, insan eti yiyebilen, kadınlarını paylaşabilen bir halka sahip Andaman Adası; Zenc cezirelerinden biri olan, siyahî irka ait, korsanlıkla uğraşan, kılıç ve mızrak kullanabilen, bellerine kuşak bağlayan, insan eti yiyebilen bir halka sahip K-d-m-w-h Adası (Karimata?) gibi yerler de bu bölümde tasvir edilmiştir. Ayrıca bazı adalarda balık yetiştirildiği, muz, hindistancevizi, şeker kamışı gibi mahsullerin elde edildiği zikredilir.⁵⁷

3. Olağanüstülükler Diyarı Olarak Hint Okyanusu

Meraklar Kitabı’nda Hint Okyanusu bağlamında eserin son kısmında yer alan *“Muhteşem Su Canlıları Üzerine”*, *“Deformasyona Uğramış İnsanlar”*, *“İlginç Bitkiler”*, *“Vahşi Hayvanlar”* ve *“Mucizevi Kuşlar”* başlıklarını taşıyan bölümler de konu bağlamında tetkik edilmeye muhtaçtır. İsimlerden de anlaşılacağı üzere müellif söz konusu kısımlarda yeryüzündeki tuhaf, ilgi çekici, olağanüstü canlıları, mahsulleri, kaynakları aktarır. Burada dikkate değer husus, bu bölümdeki örneklerin daha ziyade Hint Okyanusu’ndan olmasıdır. Burada yazarın ilgili su coğrafyasını olağanüstülükler diyarı olarak algıladığı daha iyi gözlemlenmektedir.

Eserin bu son kısımlarında çeşitli yerleşimlere dair ilginç bilgiler zikredilmekle birlikte, verilen malumatın doğruluğuna dair herhangi bir ispat çabası taşınmadığı görülür. *“Muhteşem Su Canlıları Üzerine”* başlıklı bölümde; Çin’de bulunan, yüzü insan şekline benzeyen ve suyun üzerinde uçan bir balıktan, küçük olmasına rağmen gemilerin ön kısmına yapışarak onların

54 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 480.

55 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 481.

56 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 482.

57 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 480-482.

ilerlemesini engelleyen bir balina cinsinden, hangi bölgede yaşadığı belirtilmeyen onlarca tuhaf yaratıktan bahsedilir. Fars Körfezi'nde; çapı 20 arşına⁵⁸ kadar çıkan ve karınlarında 1.000 yumurta bulunan bir kaplumbağa cinsi, yılanı benzeyen ve testere dişleri olan bir balık, yüzü domuza benzeyen ancak kadınları andıran saçlara sahip bir su canlısı, iki başlı bir balık, boğulanları kurtarmaya gelen bir yunus cinsi olduğu zikredilir. Bunun yanı sıra müellifin denizcileri bazı balık cinslerine dair uyardığı görülür. Örneğin; Hint Okyanusu'nda balinaların olduğu, bu canlıların gemileri alabora etme riski taşıdığı ve bu sebeple hayvanı korkutmak için gemicilerin boru çalarak, davullara vurarak onları uzaklaştırdığı belirtilir. Bir balina karaya vurduğu zaman ise buna “*bahar zamanı*” dediği, nitekim bu durumun bir gelir kapısı açtığı anlatılır. Zira halk tarafından balinanın yutmuş olduğu amber çıkartılır, bunun yanı sıra iskeletinden sandalye üretilirdi.⁵⁹

Bu bölümde, su canlılarıyla alâkalı ilginç tasvirler ve onların fayda ve zararlarına dair ayrıntılar da aktarılır. Örneğin Çin açıklarında mevcut olduğu zikredilen bir balık şu şekilde betimlenmiştir; “*Onun safra kesesi zehirlere karşı panzehir olarak kullanılır, ancak sadece Zabec⁶⁰ topraklarında yetişen bir bitkinin suyu ile birlikte kullanıldığında etkili olabilmektedir. Bu balığın kuş kanadı gibi iki kanadı, dört bacağı, aslan gibi bir gövdesi ve her biri bir dirhem genişliğinde, siyah kenarlı beyaz pulları vardır. Pullarının üzerinde bazen bir aslan figürü belirir. Bu pullar fildişinden daha sağlam ve gümüşten daha güzeldir ve yüzüklerde taş olarak ve kuşakları süslemek için kullanılabilir.*”⁶¹ Birçok ilginç balık çeşidinin yanı sıra “*denizin kızları*” olarak adlandırılan, güzel kadınlara benzeyen, zor anlaşılabilir kelimelerle ve kahkahalarla konuşan bir canlı türü gibi olağanüstü varlıklardan da bahsedilir.⁶²

“*Deformasyona Uğramış İnsanlar*” bölümü bir referans noktası belirterek başlar. Hz. Ali'nin bir hutbede, Allah'ın yarattığı birçok milleti anlattığı ve bu bölümde de milletler içinde deforme olmuş, biçimsizleşmiş halkların zikredileceği belirtilir.⁶³ Bu bağlamda Hint Okyanusu'nda ayakları geriye dönük, bir arşın boyunda, insan eti yiyen halklar; insan görünümü ancak kuyruklu varlıklar; göğüslerinde kulak veyahut kol olan, dilleri anlaşılabilir, gözleri ve ağızları göğüslerinin üzerinde olan başsız insanlar gibi tuhaf ırklar bulunduğu anlatılır.⁶⁴

“*İlginç Bitkiler*” başlıklı bölümde müellif, bir arkadaşının evinde bizzat karşılaştığı bir ağaç mahsulünden ve başka bir tanıdığımla anlattığı bitki türlerinden bahsederek, kimi yerlerde sözlerine referans göstermiştir. Faydalı, lezzetli, kullanışlı ham madde olan çeşitli bitki türleri

58 Bir uzunluk ölçü birimi. Bkz. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, c. III, (İstanbul: TDV, 1991), 411-413.

59 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 506-510.

60 Bugünkü Endonezya'nın büyük cezaresi Cava ile aynı yer olduğuna dair *Kitâbü 'Acâ'ibi'l Hind* eserinde malumat mevcuttur. Abdurreşid Bakûvî'nin *Kitab et-Telhis el-Asar* ve *Acaib el-Melik el-Kahhar* isimli kitabında ise buranın tam mevkii verilmez fakat Hint bölgesine yakın olduğu ve Çin Denizi'nde bulunan büyük bir ada olduğu ifade edilir. Bkz. Şehriyar, *a.g.e.*, 153; Abdurreşid Bakûvî, *Kitab et-Telhis el-Asar* ve *Acâib el-Melik el-Kahhar*, Azerbaycan Türkçesine çev. Ziya Bünyadov, (Bakü: 1992), 15.

61 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 510.

62 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 511.

63 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 512.

64 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 512-515.

burada zikredilir. Limon, mango gibi günümüzde oldukça yaygın olan meyveler de bu bölümde ele alınır. Bahsi geçen kısımda dikkat çeken bitkilerden biri de vakvak ağacıdır. Nitekim Hint Okyanusu haritasında işaretlenen “*Vakvak Adası*” etiketi, ismini bu ağaçtan alan cezireyi temsil etmekteydi. Bu adada yetişen ağaç, sanki saçlarından asılmış bir kadın vücudunu andıran meyvelere sahiptir.⁶⁵ Vakvak ağacı, başka Ortaçağ kaynaklarında da zikredilen efsanevi bir ağaçtır.

“*Vahşi Hayvanlar*” ve “*Mucizevi Kuşlar*” bölümlerinde ise, yeryüzündeki ilgi çekici hayvan ve kuşlar kaydedilir. İlkinde; Çin’de bulunan, kırmızı kürklü, aslan benzeri bir hayvan, yine aynı bölgede yaşayan, yılan ve zehirli yaratıkları öldüren fare benzeri bir canlı, kırmızı renkli tilki benzeri bir hayvan cinsi, bir çeşit gergedan, iri maymunlar, kanatlara sahip kediler, geyik gibi kuyruğu olan kırmızı dağ keçileri, alacalı rengi olan semender cinsi ve benzeri hayvanlar hakkında bilgiler nakledilir. Semenderden üretilen bir kumaşın ateşte yanmadığına dair ilgi çekici, detaylı anlatımlar da yapılır.⁶⁶ İkincisinde ise yeryüzündeki dikkate değer görülen kuşlar aktarılır. Fiziksel özellikleri ile betimlenen kuşların faydalı özellikleri de anlatılır. Örneğin; zehirli bir yiyecek kendisine yaklaştığında tüyleri kararan bir kuş cinsinden bahsedilir. Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça konuşan papağanlar, güzel şarkılar söyleyen kuşlar, bunun dışında yılanları, akrepleri, fareleri ve haşereleri öldüren cinsler nakledilir.⁶⁷

Anonim müellif, Hint Okyanusu’na dair pek çok farklı açıdan malumat aktarmıştır. Verilen bilgiler vesilesiyle XI. yüzyılda entelektüel bir Fâtîmî şahsiyetin gözünden bu havzaya yaklaşımın nasıl olduğu ve mezkûr su coğrafyası hakkındaki bilgilerin hangi hususlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kaynak eserde yer alan Akdeniz haritası gibi bazı çizimler daha siyasî emellere işaret ederken, Hint Okyanusu haritası ise daha ziyade ticarî, sosyal, dini boyuta temas etmektedir.⁶⁸

4. Sonuç

XI. yüzyılın Fâtîmî Kahiresi’nde yaşayan bir anonim müellifin telif ettiği *Meraklar Kitabı*, gerek metinsel anlatımı gerek harita ve diyagramlarında kullandığı üslup açısından oldukça özgün bir çalışmadır. Kaynak eserde yeryüzü bölümünü ele alan ikinci kitap, o döneme kadar kaleme alınan coğrafya eserleri gibi karasal bölgeye odaklanmak yerine su coğrafyalarını esas alır. 909 yılında devlet hâline gelen Fâtîmîlerin, kurulduktan kısa bir süre sonra Akdeniz’de üstünlük mücadelesine girdikleri düşünüldüğünde, Şii hilâfet için bahrî güzergâhların ne derece önem arz ettiği görülecektir. Bu anlamda *Meraklar Kitabı*’ndaki haritalar da su havzalarına yüklenen stratejik anlamı yansıtır niteliktedir.

65 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 518-519.

66 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 520-524.

67 *An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*, 526-527.

68 *Meraklar Kitabı*’nda mevcut olan Akdeniz haritası ve diğer su coğrafyalarına ait haritaların değerlendirmesi için bkz. Rumeysa Peker, “Fâtîmîler Dönemi İçin Yeni Bir Kaynak: *Meraklar Kitabı*’na Göre Okyanuslar, Denizler, Nehirler ve Göller”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2022).

Hint Okyanusu Fâtımî Devleti için uzak bir coğrafya olarak algılanmasına rağmen, Kızıldeniz’de hâkimiyetin sağlanması ve Yemen’in ele geçirilmesinin akabinde Fâtımîler Hint Okyanusu’nda ticarî faaliyetlere iştirak ederek, bu durumu misyonerlik faaliyetlerini Uzak Doğu’ya taşımak için bir imkân olarak görmüşlerdir. Akdeniz kadar siyasî, sıcak çatışma alanı olmasa dahi Hint Okyanusu da Fâtımîlerin politik emellerinde önemli bir havza olarak değerlendirilmiş görünmektedir. Nitekim hem misyonerlik faaliyetlerini yürütmek hem devletler arası ticarete etkili olmak hem de Hint Okyanusu’nda yetişen deniz mahsullerinden ve bu bölgeden elde edilen kıymetli taşlardan gelir kazanmak bağlamında mezkûr su coğrafyası önem arz etmiştir. Bu sebeptir ki anonim müellif, çalışmasını yalnızca Akdeniz’le sınırlı tutmamış; Hint Okyanusu’na dair bilgisini gerekli ölçüde, detaylı tasvirlerle aktarmayı elzem bulmuştur. Ayrıca yazarın, aktardığı verilerle, kendisinden önce yapılan çalışmaları takip ettiği görülmektedir. Bu durum eserin coğrafi ve tarihsel değerini daha da artırmaktadır.

Bu çalışmada *Meraklar Kitabı*’ndan hareketle Hint Okyanusu’nun XI. yüzyılda yaşayan Fâtımîler için ekonomik, sosyal, ticarî, siyasî, dini açıdan ne ifade ettiği tetkik edilmiş ve Şii hilâfetin mezkûr su coğrafyasına attığı ehemmiyet verilen bilgiler ışığında ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdurreşid Bakıvî. *Kitab et-Telhis el-Asar ve Acâib el-Melik el-Kahhar*. Azerbaycan Türkçesine çev. Ziya Bünyadov. Bakü: 1992.
- Ahmad, Sayyid Maqbul. “İbn Hurdâzbih”. *DİA*. XX: 78-79. İstanbul: TDV, 1999.
- Ahmed ibn Mâcid el-Necdî. *Kitab el-Fevâid fî usûl el-Bahr ve’l Kavâid*. İngilizceye çev. G. R. Tibbetts. Londra: 1971.
- An Eleventh-Century Egyptian Guide to the Universe: The Book of Curiosities*. Ed. Yossef Rapoport, Emilie Savage-Smith. Leiden: Brill, 2014.
- Avcı, Meral. “Sri Lanka”. *DİA*. XXXVII: 424-425. İstanbul: TDV, 2009.
- Brett, Michael. *Fâtımî İmparatorluğu*. Çev. Fatih Yücel. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Büzürg bin Şehriyar. *Kitâbü ‘Acâ’ibi’l Hind*. çev. Can Ceylan. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2009.
- Cha Ju-Kua. *Chu-fan-ehi*. İngilizceye çev. Friedrich Hirth ve W. W. Rockwill. Taipei: 1965.
- Cilacı, Osman. “Ahbârü’s-Sin ve’l-Hind”. *DİA*. I: 493. İstanbul: TDV, 1988.
- Demirci, Mustafa. “Zenc”. *DİA*. XLIV: 249-251. İstanbul: TDV, 2013.

- Duman, Aslı Can. “Çin Tarihinde Deniz Haydutluğu Olgusu ve 鄭一嫂 Zheng Yi Sao”. *Şarkiyat Mecmuası*. 38 (2021): 1-24.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî. *Tuhfetu'n Nuzzâr fî Garaibi'l Emsar ve Acaibi'l Esfar*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: 2004.
- Ebü Hâmîd Muhammed el- Gîrnâtî. *Gîrnâtî Seyahatnamesi*. Hazırlayan Fatih Sabuncu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Eriş, Sırrı. “Cava”. *DİA*. VII: 170-171. İstanbul: TDV, 1993.
- Erkal, Mehmet. “Arşın”. *DİA*. III: 411-413. İstanbul: TDV, 1991.
- Fehd, Tevfik. “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”. *DİA*. XXII: 124-126. İstanbul: TDV, 2000.
- İbn Hurdâzbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İbn Rûste. *el-A'lâku'n-Nefîse*. Çev. Ali Fuat Eker. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Lewis, Bernard. “Fatimiler ve Hindistan Yolu”. *İFM*. XI: 355-360. Londra: 1950.
- Nâsır-ı Hüsrev. *Sefernâme*. Çev. Abdülvehhab Tarzi. Ankara: MEB, 1950.
- Öz, Mustafa. “Dâî”. *DİA*. VIII: 420-421. İstanbul: TDV, 1993.
- Öz, Mustafa, Mustafa Muhammed eş-Şek'a. “İsmâiliyye”. *DİA*. XXIII: 128-133. İstanbul: TDV, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ağlebîler”. *DİA*. I: 475-478. İstanbul: TDV, 1988.
- Peker, Rumeysa. “Fâtımiler Dönemi İçin Yeni Bir Kaynak: Meraklar Kitabı'na Göre Okyanuslar, Denizler, Nehirler ve Göller”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, 2022.
- Rapoport, Yossef, Emilie Savage-Smith. *Lost Maps of the Caliphs*. London: 2018.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “Fâtımiler”. *DİA*. XII: 228-237. İstanbul: TDV, 1995.
- Süleyman el-Tâcir. *Doğu'nun Kalbine Seyahat*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
- Uğur, Hatice. “Sevâhîlî”. *DİA*. XXXVI: 579-581. İstanbul: TDV, 2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Berberîler”. *DİA*. V: 478-483. İstanbul: TDV, 1992.

